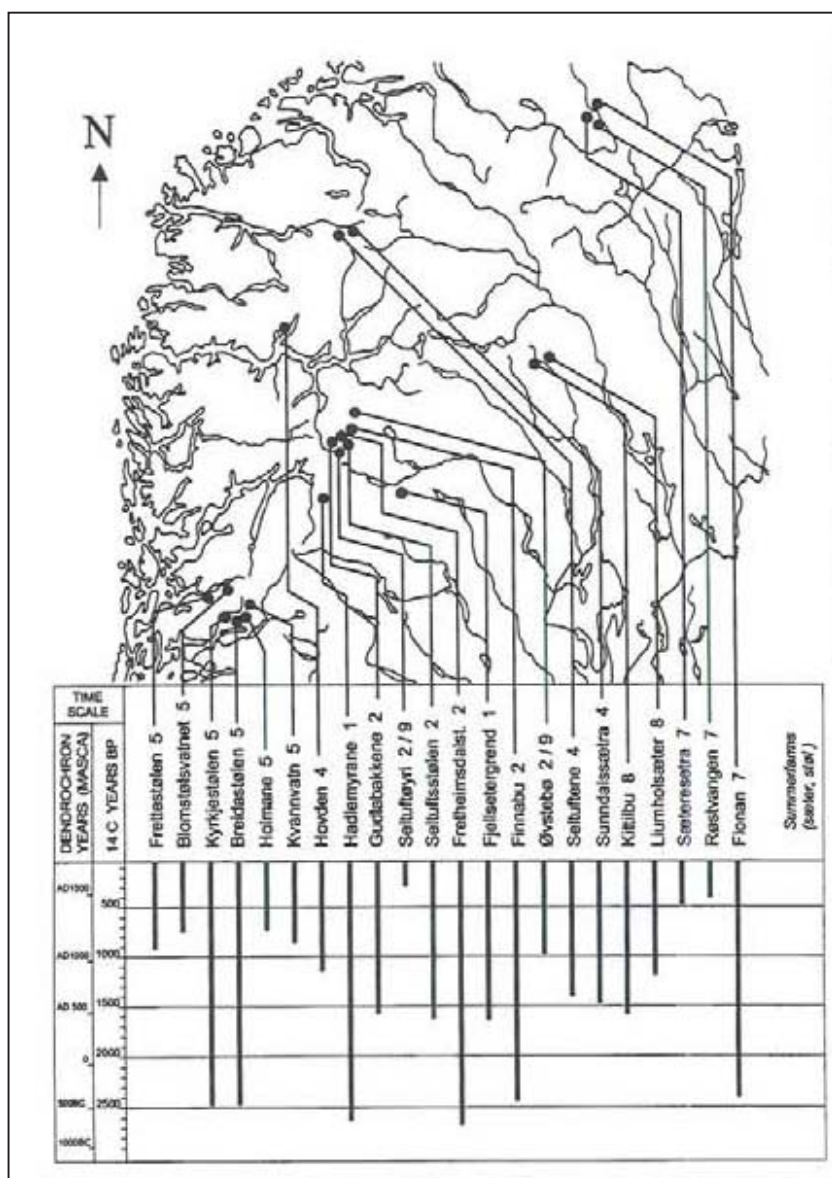

Hagebruk på norske støler

Dagfinn Moe

Tradisjonelle hager hadde de nok ikke på stølene i tidligere tider. Det var snarere ikke mer enn en krok eller et hjørne hvor planter kunne få stå i fred for husdyrene. Men hvilke planter fantes naturlig på og rundt stølen, og hva tok man med seg fra bygden?

Det er i seneste laget å skulle ta for seg hagebruk og tidligere bruk av nyttevekster på stølene. Oddsen er dårlig for noe slikt. De fleste stølene er nedlagt i sin tradisjonelle form. Mesteparten ligger brakk eller er lagt om til fritidsbruk eller turistnæring. Dette krever flere moderne hjelpemidler som strøm og bilvei samt bedre tilgang på ferske matvarer, og kanskje forbedret komfort. De tradisjonelle budeiene er det ikke mange igjen av. Det er få til å ta hånd om de nyttevekstene som tidligere ble benyttet. Viktige planter som hadde sin tilmålte plass, har over lang tid måttet klare seg uten stell.

Pressete planter i våre offentlige herbarier gir en del interessante opplysninger om enkelte arter. Om man skal prøve å sortere bruk av ettårige arter som kål, nepe, gulrot, potet, korn og lignende, er lite samlet og presset. Ved at de er avhengige av nye frø eller settepoteter hvert år,

■ Figur 1. Oversikt diagram over tidspunkt for etablering av undersøkte setre i Sør-Norge. De enkelte kolonner indikerer tidspunkt for start, - ikke nødvendigvis sammenhengende bruk (Moe 1996). Mange anlegg lå brakk over lang tid som følge av blant annet Svartedauen. [For referanser henvises til Moe (1996)].

■ *Figur 2. Hagerabarbra (Rheum x rhabarbarum) Rabarbraen her er tatt godt vare på i en typisk stølshage. Til høyre og noe bak sees tyrhjelm (Aconitum septentrionale), tidligere viktig for rengjøring og medisinsk bruk. Foto: Dagfinn Moe*

finner vi heller ingen ting igjen i dag på stølen. Flerårige arter, stauder, er mer aktuelle, de klarer seg litt bedre selv. De holder erfaringsmessig ut, enkelte ganger i lang tid, selv etter at bruken av stølen er opphørt. Fra tid til annen finnes slike arter belagt i herbarier. I tradisjonelle litterære kilder finnes lite.

Stølenes historie

Et generelt problem er endret bruk av stølshusene og stølsvollen. Det finnes eksempler på at et marginalt gårdsbruk i perioder var en støl og omvendt, og fra hvilken periode stammer så de plantene vi finner?

Turiststasjonene på Øvstebø i Aurlandsdalen har skiftet bruksform både en og to ganger mellom støl og helårsbruk innen de to ble til dagens turiststasjoner. Dersom en har med slike anlegg å gjøre, skal en være litt forsiktig med å si om planten ble dyrket da en hadde stølsdrift.

Om man går inn i den generelle litteraturen, finner vi ofte opplysninger om etablering av støler på 1500- og 1600-tallet. Det kan i og for seg være riktig for noen stølers vedkommende. Men om en leter i eldre beretninger, blant annet sa-gaer, indikerer disse en form for seter eller stølsdrift i Norge allerede i

Vikingtiden. Om en legger arbeidet "Seterbruket i Norge" av Reinton, og "Fra seter til gård" av Hougen til grunn, konkluderer Hougen, basert på studier av stedsnavn, at det er sannsynlig at enkelte seter-anlegg ble etablert allerede i tiden like før .Kristi fødsel/vår tidsregning Vegetasjonshistoriske undersøkel-ser, delvis knyttet til arkeologiske utgravninger, ikke bare bekrefter Hougens antagelser, men viser en etablering av stølsvirksomhet i alle fall for noen stølers vedkommende helt tilbake til ca. 500 år f. Kr., (Fig. 1). Noen støler ble etablert noe senere, i folkevandringstiden (400-600

e. Kr.), andre i vikingtiden (793-1066 e.Kr.), og atter andre i middelalderen. Årsaken til denne utviklingen tillegges for det meste den generelle befolkningsveksten. En forbigående nedlegging skjer ved Svartedauen omkring 1350, men virksomheten tar seg opp igjen etter dette, i alle fall noen steder. En kraftig klimaforverring på 1600- og 1700-tallet resulterte i en nedgang i mer marginale strøk, og utvandringen til Amerika forsterket nedgangen. Fraflytting og nedleggelse av gårdsbruk

og tilhørende støler skjedde i stor skala. Siden førte en mer moderne endring i jordbruket til mindre bruk av støler og utmarksbeiter, spesielt gjennom 1900-tallet, og til en situasjon i dag hvor man knapt finner noen tradisjonelt drevne støler.

Om det fantes hager for dyrking av vekster på stølen, avhenger av hvordan en vil definere hva en hage er. De registreringene som er gjort, tyder på at en ikke kan snakke om det. Noen steder har en funnet et inngjerdet felt på noen få kvadrat-

meter, eller kanskje ble et torvtak benyttet. Hvilke planter fantes naturlig på og rundt stølen, og hva tok man med seg fra bygden?

Ville vekster.

Områdene opp under skoggrensen hadde og har sitt innhold av nyttbare vekster; bær og sopp vet man har vært brukt. Tettegress (*Pinguicula vulgaris*) fantes, og mange tok den i bruk til produksjon av tettemelk. Tyrihjelmsrot (*Aconitum septentrionale*) kom mange steder til anvendelse. For å sikre at en hadde den eller en av dens nære slektninger for hånden, fraktet man en rot opp fra lavlandet og plantet den på stølen. Vier (*Salix spp.*) kunne brukes. Foruten at skuddene hos mange av vierartene er rike på proteiner, er de også rike på C-vitaminer. Viktig var også kunnskapen om at virksomme stoffer (salisytsyre) fantes i barken av vieren, og at dette var nyttig mot diverse plager, blant annet hodepine. Den hadde også en febernedssettende effekt. Erik Pontoppidan skriver i 1752 "Disse berettes derhos at have en besynderlig Dyd og Kraft til at fordrive Skiørbug naar man drikker et Decoctum deraf." Et eksempel på annen bruk er arter innen slekten kråkefot (*Lycopodium spp.*). Disse ble benyttet til farging av garn.

Til sist i denne lokale gruppen må en regne med at noen mer lyskrevende arter som normalt fantes i området, fikk en oppblomstring rundt om på stølsvollen etter hvert som skogen forsvant som følge av beite og uttak av ved. En art som ble favorisert av denne utviklingen, var eineren (*Juniperus communis*). Bruk av både bær og einerkvister til einerlåg eller som krydder, kunne

■ Figur 3. Reinfann (*Tanacetum vulgare*) Legg merke til deler av de "ugress"-plantene som står rundt den gule reinfannen, blant annet hvitkløver (*Trifolium repens*), engsmelle (*Silene cucubalus*), gjerdevikke (*Vicia sepium*), groblad (*Plantago major*), løvetann (*Taraxacum sp.*), vanlig timotei (*Phleum pratense*), brennesle (*Urtica dioica*) og ryllik (*Achillea millefolium*). Foto: Dagfinn Moe

være viktig nok, selv om eineren, som busk, ofte ble en plage og tok for mye plass på de gode beitearealene. Dette resulterte i at man jevnlig satte fyr på eineren for å fremme mer lys til bakken og gressveksten. Et treslag, vanlig rogn (*Sorbus aucuparia*), må ikke glemmes. Den er kjent fra flere støler og kan tenkes å være innplantet.

'Ugress', som fantes i lavlandet, fulgte med etableringen av stølene. Transporten av bufeet fra bygden medførte en ubevisst transport av frukter og frø. Vi kaller dem "ugress", selv om de fleste av dem ikke tilhører gressene. Brennesle (*Urtica dioica*) tilhører denne gruppen, og på stølene etablerte den seg, og den klarer seg også i mange år selv etter at stølen er lagt ned. Karve (*Carum karvi*) og ryllik (*Achillea millefolium*) kan tenkes å dukke opp på samme måte (Fig. 2). Brennesle og karve ble brukt som grønnsak (nesle- og/eller karvekålsuppe kan være kjent for noen), likeså ryllik som krydder, teplante eller som medisinvæxt. Nå skal man ikke være helt kategorisk med hensyn til hvordan ryllikplanten fant veien til stølen. Selv om den kan ha kommet som et ugress, må en ikke se helt bort fra at den også kan være en bevisst innplantet vekst til bruk på stølen.

En plante som alltid følger med, er en eller annen av våre høymoler (*Rumex spp.*). Og nettopp de storbladete høymolene, vanlig høymole (*R. longifolius*) og byhøymole (*R. obtusifolius*), har tidligere spilt en vesentlig mer positiv rolle enn som dagens ugressplanter. De ble blant annet nyttet til mat til mennesker, men helst som dyrefôr i bearbeidet

■ Figur 4. Fjellkvann (*Angelica archangelica* ssp. *archangelica*) på Spiterstulen. Her fantes et eksemplar godt plassert og skjermet inne i en forlatt slede. Foto: Dagfinn Moe

tilstand. Overraskende for mange er at den virkelige bredbladete "alpehøymolen" (*R. alpinus*) som er vanlig i Alpene, ble benyttet i medisinsk sammenheng. Funn av den i Skottland synes å være tilknyttet et kloster i middelalderen. Bladene har en antiseptisk virkning, og er derfor også benyttet til å pakke inn smør og ost for lagring og transport. Interessen for denne planten var så stor at den faktisk også stedvis ble dyrket i Alpene. Det fortelles at en kone ikke ville flytte inn i Emental i Tyrol før mannen sa ja til å

anlegge en egen hage for planten(!). Flere viktige, aktive kjemiske stoffer er kjent hos arter innen *Rumex*-slekten.

Andre ugress som vi ellers finner på de gamle setrene, kan være hvitkløver (*Trifolium repens*), engsmelle (*Silene cucubalus*), gjerdevikke (*Vicia sepium*), groblad (*Plantago major*), løvetann (*Taraxacum sp.*), og kanskje vanlig timotei (*Phleum pratense*) (Fig 3). Noen av disse kan ha vært benyttet for heling av sår, blant annet groblad, eller løvetannblader i salat og i medisinsk sammenheng

■ Figur 5. Pipeløk (*Allium fistulosum*) på torvtak. Vanlig på 1800-tallet på mange tak i Gudbrandsdalen. Her på et uthustak på Bonneviseteren i Rondane. Foto: Dagfinn Moe

- for gamle legeplanter er de begge to. Til sist bør nevnes hestehov (*Tussilago farfara*). Om ikke den er kjent benyttet på stølene, kan man imidlertid merke seg at ”Efter D. Löckstörns Meening har den samme Virkning som Tobak, og kunde i dens Mangel brukes, hvilket staaer derhen. ... ” (Schübeler 1888).

Noen av disse plantene som hadde gratis transport opp til stølene, klarte seg fint. Andre var derimot avhengig av å få mer eller mindre jevnlig transport av modent frømateriale fra lavlandet. Grunnen kunne være så enkel at det lokale klimaet var for dårlig til at frø ble

ferdigutviklet på stølen før frosten kom. Et eksempel på dette var funnet av vanlig groblad (*Plantago major*) på Finse stasjon, 1222 meter over havet. Den stod der i tre år tidlig på 1970-tallet, før den kapitulerte for klimaet og forsvant. Den klarte ikke å reproducere seg selv. På Litlos som ligger på 1180 meter over havet vest på Hardangervidda, fant Johannes Lid i en periode høydegrensen for smalkjempe (*P. lanceolata*). Også den forsvant etter noen år.

En art som ikke helt må glemmes, er vanlig ryllik (*Achillea millefolium*). I hvilken grad denne alene skal betraktes som et ugress som følger

med på lasset, eller er bevisst innplantet, er ikke helt klart. Den finnes langs stølsveier og på flere støler, ofte like ved husene både østafjells og i indre strøk på Vestlandet, blant annet på Vårstølen i Vik, Engsæther i Leikanger, Stølås og Lyngsæther i Frønningen. Som krydder egner den seg i alle fall og kan av den grunn være innplantet.

Hageplantene

Hageplanter var de vekstene stølsfolket bevisst tok med seg og plantet nær stølshusene. Tid til å stelle slike var det kanskje lite av, og plantene måtte være rimelig robuste slik at

de mest mulig kunne klare seg selv. I utgangspunktet må vi regne med at flere arter enn det en finner i dag har vært prøvd. Vi vet også lite om når de enkelte artene først ble lansert på stølen.

Først litt om korn. Det er interessant å merke seg at stølene fikk sin plass i Christian Vs Norske Lov fra 1687 med flere paragrafer som både tilgodeser vedlikehold av bygninger og drift, men også med pålegg om begrensninger og plikter. En av begrensningene var direkte forbud mot korndyrking. I loven sies det (§ 5, XII Cap., Tredie) at "Dersom nogen saaer Korn eller slaar Høe udi Almindingen uden Fogdens Bevilling, da ejer Kongen baade Korn og Høe." Stølene er her tatt med, og når det nevnes eksplisitt i loven, gjenspeiler det nok også en praksis som ble utøvet, og slik økonomisk vinning var åpenbart et skattepo-

■ Figur 6. Stolt Henrik (*Chenopodium bonus-henicus*). Tegning av Miranda Bødtker.

tensiale for futen. Loven er basert på Frostatingsloven og kan således føres tilbake til høymiddelalderen.

Vi må derfor regne med at i alle fall bygg (*Hordeum vulgare*) som den mest robuste kornsorten, ble prøvd, selv om også det nok var noe sjansebetont. Pollenanalytiske undersøkelser fra blant annet Øvstebø i Aurlandsdalen forteller om bruk av bygg, og funn av kornpollen også fra andre stølsområder tyder på at mange har prøvd seg på korndyrking. Etter disse spor av tidlig åkerbruk på stølene, må vi gjøre et langt hopp og basere oss på belegg i herbariene sammen med registreringer, for å se hvilke hagevekster som ble benyttet.

En gjenganger på mang en støl er rabarbra eller hagerabarbra (*Rheum sp.*) om en skal følge nyere norsk flora-terminologi. I tillegg treffer en på rips (*Ribes rubrum/spicatum*). Men av disse er nok hagerabarbraen (*Rheum x rhabarbarum* (= *R. hybridum* Murray, *R. officinalis*) den aller vanligste (Fig 2). Selv om det finnes få belegg av rabarbra i våre samlinger, finnes den jevnlig på mang en stølsvoll. Planten er robust, har sjelden noen problemer med klimaet til fjells, og tilførsel av gjødsel og god jord var ikke noe problem. Var den først kommet opp på en støl, fant avleggere av planten også raskt veien mellom nabostøler. Et typisk eksempel er at f. eks. rabarbraen på Prestestølen, Sel i Rondane, forsynte nabostøler blant annet Mysubuttstølen, med rabarbra. Det er uklart når rabarbraen kom til landet, men vi vet at den var klient i Danmark på 1400-tallet, så nyttevekst har den vært lenge. Anvendelsesområdene kan ha vært

flere, tradisjonelt som matplante, men tidligere også i medisinsk sammenheng hvor både blader og røtter ble tatt i bruk, blant annet som avføringsmiddel.

Rips (*Ribes rubrum/spicatum*) er funnet et par steder, men interessen for å presse og legge slikt materiale i de offentlige herbariene, har manglet. Solbær (*R. nigrum*) finnes belagt i herbariene fra en støl, Kaldalseteren i Strandebarm i Hardanger fra 1916. For øvrig er den ikke gjenfunnet så langt på noen støler som er besøkt.

Reinfann (*Tanacetum vulgare*) er en art som dukker opp på flere støler, ofte i små konsentrerte bestander nært opp til stølshusene (Fig. 2). Som oftest er det den vanlige reinfannen som finnes, men krusreinfann (*Tanacetum vulgare var. crispum*), er blant annet funnet på Solemvollen i Midtre Gauldal i Sør-Trøndelag. Bladene er mer oppdelte og krusete enn på vanlig reinfann. Reinfann regnes oftest som et ugress, men man bør være noe forsiktig med å ekskludere den fra gruppen av bevisst introduserte arter, også på stølene. Planten er funnet flere steder i Rondane og i Sogn og Fjordane (Bjørsetstølen i Jølster og fra Vevring i Naustdal). Den har hatt en bred medisinsk betydning, også som abortmiddel, selv om dette er lite omtalt. Navnet 'tausegræs' ble brukt i Nordland ifølge opplysning i et herbarium tilhørende Rasmus Arntzen (1800-1873). I Heltzens arbeid fra 1834 sies det: "I Medicin siger Tychsen ere alle Deele brugelige. Ved Destillation med Vand faaer man en ætherisk Olje baade af Frøe og Blomster. Den er et godt Mavestyrkende Middel men bruges

mest mot Orm. Heele Urter er efter Mangor god i Bad for udeblevne Maanedstider. Blomstrerne og Frøet tages med Nytte imod Orm i Øl eller vand 3 Dage i Rad først og sist i Næet. Blomsterne kan og bruges som Thee i Modersyge.” I tillegg er den i små doser benyttet som smakstilsetning, blant annet i te, alkoholholdige drikker eller som krydder.

Norsk floras mest kjente bidrag til den europeiske kulturhistorie er fjellkvann (*Angelica archangelica* spp. *archangelica*) (Fig. 4). Den har sitt naturlige tilhold i høystaudeengene rundt tregrensen, og hva er da mer naturlig enn at den også ble benyttet blant annet som grønnsak, medisin og krydderplante av stølsfolket. Interessen for planten var stor allerede i sagatiden og kanskje før det. Nå kan man spørre seg om denne ble tatt inn som hageplante på stølen, den stod kanskje i utmarken. Eterspørselen og tidvis eksporten av den til Europa i til dels store kvanta resulterte i at planten mange steder nærmest ble utryddet. Av den grunn må en regne med at en del støler sikret seg røtter av den til eget bruk. På Spiterstulen (1100 m i Lom) i Oppland stod (2006) et enslig, frodig eksemplar sammen med noen småplanter plassert opp etter en av veggene. Stedet kan kanskje være tilfeldig, men mye tyder på at planten har vært holdt i kultur på stedet i en tidligere fase, og har siden spredd seg til dagens tilholdssted. Ordet 'kvanngard' er velkjent begrep i litteraturen og i enkelte områder. Pontoppidan (1752) omtaler den som "Angelica vera officinarum, seu Archangelica. Qvanne, Qvanne-Rod.", og sier videre "Field-Bonden

bruger den tørret ikke allene at bide paa om Morgenens, naar han gaer til Skogs, men ogsaa til at pulverisere og blande i sitt Nyse-Krud, eller Tobakk.” Noen få aktive stoffer er kjent. På Voss finnes den kjente Vossakvannen (*Angelica archangelica* spp. *archangelica* f. *vossii*) med de tette stenglene.

En art som dukket opp på en støl i Rondane, var vanlig tyrihjelme (*Aconitum septentrionale*) (Fig. 2). Den hører naturlig hjemme i høystaudeengene rundt tregrensen. Vakker er den, og den kunne være en av de få, kanskje det eneste pryddinnslaget i stølshagen. Den er imidlertid giftig (spesielt røttene og frøene), og kjent brukt som medisinplante. Vannuttrekk ble brukt til lusevask av husdyrene og rengjøring av stamper og kar. Det alene er grunn god nok til at den kan ha vært tatt inn på enkelte støler. Vi må ikke utelukke at også andre av våre hjelmarter har vært benyttet på samme måte.

Humle (*Humulus lupulus*) ble funnet på en støl i Rondane. Det ble imidlertid opplyst at planten relativt nylig var innplantet på stedet. Det finnes ingen herbariebelegg som direkte knytter bruken av humle til stølene, men brygging av øl på stølene er i alle fall kjent i Flora kommune – og kanskje noe til medisinsk bruk. Bakgrunnen for navnet Humlestølen i samme kommune, er noe uklart.

Flere arter innen løkslekten (*Allium* spp.) har tidlig vært ettertraktet i Norge. Både herbariebelegg og registreringer tyder imidlertid på at vanlig gressløk (*A. schoenoprasum*), ramsløk (*A. ursinum*) og pipeløk (*A. fistulosum*) alle har vært

benyttet på støler. Registreringene er imidlertid overraskende ikke så mange, men grunnen er nok at flere av artene i slekten er vanskelige å oppdage om de ikke sees i blomst. Ramsløk har trolig vært ettertraktet over lang tid, og ble benyttet som en erstatning for hvitløk, som ikke var så lett å få til i Norge. Bonden på sin side var ikke alltid begeistret for ramsløken, siden den satte en skarp smak på melken om kyrne spiste den. Erik Pontoppidan omtaler den som "Allium montanum latifolium sylvestre, tenuifolium, Rams Gede-Rams."... "Mod Skiørbug holdes den meget god, ja bedre end Cochlearia selv." Den er funnet på Apalsetseter i Ørskog i Møre og Romsdal, men igjen er det få funn vi har. Ramsløk er vanligst benyttet som grønnsak og som smaktstilsetning, men tidligere også som abortmiddel.

Et fint funn på et av uthustakene på Bonneviestølen var pipeløk (*Allium fistulosum*) (Fig. 5). Pipeløken var tidligere et fast innslag på mange tak spesielt i Gudbrandsdalen, og ble etter tradisjonen plantet på taket for å hindre ildebrand. Samtidig ble den benyttet i maten. Pipeløken på Bonneviestølen skal i dette tilfellet være innplantet av tidligere eier, Christine Bonnevie. Løker skal hun ha fått fra Russland, uten at dette kan bekreftes. Pipeløk må for øvrig ikke forveksles med takløk (*Sempervivum tectorum*), som ikke er noen løk, men som fremdeles finnes plassert på tak, og skulle hjelpe mot ild.

En art, som tidligere ble benyttet som grønnsak og i medisinsk sammenheng, Stolt-Henrik (*Chenopodium bonus-henricus*) (Fig. 6), er

ved besøk i nyere tid ikke kjent fra noen støl. Derimot finnes en rekke herbariebelegg fra mange støler i Hordaland og Sogn og Fjordane opp til omkring 950-1000 m. o.h., blant annet i Valdalen i Røldal. De norske funnene er nesten uten unntak fra perioder før siste verdenskrig, noe som kan tyde på at naturen har tatt over og planten er glemt. I Alpene er den nylig funnet registrert på enkelte støler.

Mangler vi så noen arter? Helt sikkert, mye er nok glemt. Folk flest har, som tidligere nevnt, garantert prøvd flere vekster, men begrenset stell sammen med marginale klimatiske forhold har nok satt en stopper for flere planters vedkommende. De fleste av de som klarte seg med litt stell, forsvant nok etter at den tradisjonelle bruken opphørte.

LITTERATUR:

- Brorson, Chr. 1797: Forsøg til den første Bogs Fortolkning i Christian den femtes danske og norske Lov og de ældre Loves Bestemmelser, somhønhøre til denne Deel af den danske Lovgivning. Gyldendal, København.
- Christian V 1567: Christian den 5tes norske lov.
- Danielsen A. 1967: Torvtak og takflora. - Turistforeningens Årbok, Oslo: 9s.
- Dickson C. 1996: Food, medical and other plants from the 15th century drains of Paisley Abbey, Scotland. *Vegetation history and Archaeobotany*, 5, 5-31
- Elven R. (Red.) 2005: Norsk flora. - Det Norske Samlaget, Oslo, 1230s.
- Fremstad E. & Solem T. 2005: Gamle hageplanter i Midt-Norge. - NTNU, Vitenskapsmuseet, rapport botanikk Serie 2005-2, 72s.
- Furuset, K. 2005. Tettegras og tette-melk. - *Naturen*:207-214.
- Fægri K. 1941: Kvann.- Ord og Sed 8:19-22.
- Fægri K. 1946: Angelica – trekk av dens natur- og kulturhistorie. - *Naturhistorisk Tid* (København). 10:9-10.
- Fægri K. 1949: Kvanngard og gardakvann.- Bergen turlag årbok:161-167;
- Heltzen, I.A. (1982?). Ranens Beskrivelse. - Rana Museums- og Historielag. Nordland boktrykkeri, Bodø, 290pp. ISBN 82-900-791-5-2
- Hougen B. 1947: Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie. - Norsk arkeologisk selskap, Oslo, 364s.
- Høeg O. A. 1974: Planter og tradisjon. Universitetsforlaget, Oslo, 751s.
- Lange J. 1999: Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark indtil midten af 1900-tallet.- DSR forlag, Fredriksberg, 477pp.
- Maude A.E. & Moe D. 2005: Contribution to the history of *Rumex alpinus* in the Italian Central Alps. An ethno botanical study from Val Febbraro, Valle Spluga. - *Vegetation History and Archaeobotany* 14,3:171-178.
- Melheim A. 1953: Om floraen på hus-tak i Hornindal. - *Blyttia* 11:33-61.
- Moe D. 1996: The utilisation of uncultivated rural land in southern Norway during the last 2000/2500 years – from the coastal areas to the arctic-alpine zone: a pollen analytical survey. *Proceedings Ve Congrès International d'archeologie Médiévale (Grenoble) 1993* (Ed. Colardelle, M.): 122-128.
- Moe D. & Indreid S. 1986: Locality 7.2. Øvstebø. I *ibid.*:140-144. I "The cultural landscape - past, present and future, Excursion guide" (Red. Birks H.J.B.).- Univ. i Bergen, Botanisk inst., Rapport 41:133-139.
- Pontoppidan E. 1752: Det første forsøg paa Norges Naturlige Historie. Bind I. - Berlingske Arvingers Bogtrykkerie, København, 338s. (Faksimile: 1977: Grøndahl & Søn forlag A/S, Oslo).
- Reichborn-Kjennerud I. 1922: Våre folkemedicinske lægeurter. - *Tidskr. Norske lægeförening. Tillegg*, 109s.
- Reinton L (1955) Seterbruket i Norge. I. Aschehoug, Oslo.
- Roth L., Daunderer M., Kormann K. 1994: Giftplanzen – Pflanzengifte (4. ed.) Nikol Verlagsgesellschaft (Hamburg), 1090s.
- Schübel, F.C. 1862: Die Kulturpflanzen Norwegens. Brøgger & Christie Christiania, 197s.